

När hände 1968?

Introduktion till ett forskningsfält

AV ALF ARVIDSSON

*Sextisju, sextisju
var har du tagit vägen nu?*
Ulf Lundell, 1975

Plats: Uppsala musikforum, en kväll tidigt i september 1975. Konsertsalen, en f.d. konfektionsindustrilokal inrymd under snedtak med vindskupefönster, är fullsatt med en publik av huvudsakligen ungdomar mellan arton och trettio år. Shetlandströjor, jeans, rutig flanell och indisk bomull. Precis innan konserten ska börja kommer en ung man fram till en av mikrofonerna och berättar för publiken om förberedelser inför det förestående evenemanget på riksplanet: Davis cup-matchen i tennis i Båstad mellan Sverige och Chile. Det kommer att ordnas gemensam bussresa från Uppsala för att demonstrera mot att representanter för militärdiktaturen tillåts spela i Sverige. Mannen förmedlar inte så mycket av agitation i frågan, det förutsätts att alla är införstådda och tonvikten läggs på den praktiska frågan att få in anmälningar för att kunna boka rätt antal bussar. Informationen avslutas med en spontan hållen appell om att så många som möjligt ska åka, och att här finns ett tillfälle att *"återskapa lite av känslan från sextiåtta"*. Vad betydde detta språkbruk? I fråga om att de-

monstrera vid tennismatcher fanns det verkligen något konkret att referera till, nämligen de demonstrationer 1968 som stoppade matchen mellan Sveriges lag och laget från det rasistiskt organiserade Rhodesia. Samtidigt stod "sextiåtta" för något mer, och har fortsatt att göra det. Då — 1975 — kunde det stå för en pionjärande inom vänster rörelsen, utgöra bilden av en entusiasm, kampvilja och känsla av enhet som gått förlorad genom organisatorisk formalisering och splittring. I dag 1993 används begreppet med mycket vida konnotationer och kan beteckna det mesta som inträffat under regeringarna Erlander och Palme.

På många sätt syns det som begreppet har tagit steget in i Historien. 1988 hölls det seminarier till tjugoförminnet av 1968 där grundinställningen kunde sägas vara densamma som mitt exempel från 1975. 1968 innebar något viktigt, något som är värt att hålla levande etc. 1993 är det däremot färre som vill markera samhörighet med 68.

Vad har orsakat denna förändring av det offentliga samtalet? En serie av snabba skeenden har i ett slag gjort 68 till ett mindre relevant samtalsämne. Öststatssocialismens sammanbrott 1989 och massakern på Himelska fridens torg i Beijing raserade slutgiltigt dessa länders ställning som alternativa statsbildningar; näringslivets guldålder under 1980-talet och de offentliga transfere-

Intresset för massmediala bilder och politiskt ställningstagande innebar på olika sätt en förnyelse av vad som var möjligt inom bildkonsten — ibland kombinerat som i montaget/collaget, här med presidentparet Nixon/Agnew som måltavla.

ringssystemens avigsidor gav utrymme för omvärderingar av kapitalistisk och statlig verksamhet. 1968 och "sextiotalet" är symboliska begrepp, som fått en omladdning i det offentliga samtalet: för högern är de en utmärkt motbild att profilera sitt eget program emot, för vänstern får de stå för eftertänksamhetens kranka blekhet och känsla av otillräcklighet. Ur ett generationsperspektiv blir "68" en generationssymbol att vända upp och ned i motkulturella strategier (Frykman 1991; Löfgren 1993).

Samtidigt är det inte nog med att låta aggression och besvikelse utgöra grunden för en historiesyn. "Sextiotalet" kan tendera till att bli en soptunna som används för distansering, där man kan placera låt gå-pedagogik och stalinism och allehanda avlagda idéer om vartannat. Inte heller kan vi nöja oss med den revitalisering av flower power-monet och andra masskulturella fenomen som för tillfället lyfts fram. I stället bör vi som etnologer ta fasta på och lyfta fram de långsiktiga förändringar i kulturmönster som utgjorde dynamiken i femtio-, sextio- och sjuttiotalen.

Varför har just 1968 fått stå som symbol för hela denna dynamiska period? Av framställningen nedan framgår att de flesta karaktäristiska skeenden började före eller efter detta årtal: sexualdebatt 1962, ungdomskultur 1964, FNL-demonstrationer 1965, nya kommunistpartier 1967, vilda strejker 1969. Att 1968 lyfts fram är att söka i vilka som brukar skriva historia: de intellektuella. 1968 kulminerade de processer som pågått under 1960-talet och som både i Sverige och internationellt kan beskrivas som marxismens vetenskapliga genombrott samt en förändrad social rekrytering till universiteten. Och när det talades om känslan från 1968 var det otvivelaktigt studentrevoltens känsla av att allting är möjligt som åsyftades. För det omgivande samhället var dock studentupproren närmast en svärtydd signal om föränd-

rade sociala mönster, att framtidens högskoleutbildade skulle vara hänvisade till andra sociala positioner än tidigare.

Det finns många berättelser om sextiotalet. En handlar om moderniseringsprojektet. Här kan de idéhistoriska trådarna dras tillbaka till upplysningstidens förnuftsideal, till mellankrigstidens idéer om social ingenjörskonst och folkhemsbygge. Detta sextiotial kan sägas börja direkt efter andra världskriget, med skolreformer, bostadsreglering, hälsovård m.m.; processer som accelererade och blev dominerande under 1960-talet. Ideologiskt, administrativt och tekniskt understöddes detta i tendensen att vetenskapliggöra vardagen (Frykman 1981), vilken gavs form i olika statliga institut för tillämpad forskning, inte minst på hemmets område (Åström 1985; Kjellman 1990) och en expansion för beteendevetenskaper.

Vetenskapen och forskarna — och i viss grad alla högskoleutbildade — blev auktoriteter, i kraft av sin kontroll av de kunskaper som i princip stod öppna för envar. 1960-talet är också ett decennium som präglas av raserandet av äldre auktoritetsstrukturer. Efter 1964 (kampanjen mot minskad kristendomsundervisning i skolan) har statskyrka och frikyrkor svårt att utöva något märkbart inflytande på den offentliga debatten. Kungahuset har reducerat sig självt och moderniserats genom ofrälse giften och övergång till "borgerliga" yrken som designer och gymnastikdirektör. Mot pacifistiska idéer om vapenvägran har krigsmakten egentligen bara domstolarna som argument.

Det får inte glömmas bort att genomförandet av detta moderniseringsprojekt byggde på ett politiskt stöd underifrån, från arbetarklassen. Moderniseringen kunde inordnas i lokalsamhället, den utopiska idétraditionen kunde förenas med utbyggnad av kommunalt vattenledningssystem (Ambjörnsson 1988; Nordberg 1987). Funktionalismens reformatoriska program kunde

förenas med den folkliga resursrationaliteten, strävandet efter ändamålsenliga lösningar i enklast möjliga utförande till minimal kostnad.

Det är också en berättelse om den privata varukonsumtionens expansion (Löfgren 1992). "Fröken ska vara snäll mot Pelle för dom har ingen bil", för att citera skämttecknaren GURR. Bilen som symbol för privatkonsumtion hör lika mycket hemma inom 1950-talet; vad 1960-talet innebar var genombrottet för kommersialisering av alla vardagslivets områden. Den lätta industrin, med rationaliserad produktion och ny teknik (plaster m.m.) trängde nu definitivt undan hantverk och egenproduktion. Även gör-det-självområdet som expanderade med handböcker, verktyg och halvfabrikat var en del av varukonsumtionen. Till det mest iögonenfallande hörde ungdomarnas konsumtion — mycket synlig i form av "ungdomligt" klädmode, men också uppmärksammas genom det brott den utgjorde med den sparsamhet som tidigare generationer av ungdomar internaliserat.

Sextiotalet fokuserar också en rad förändringar i relationerna mellan könen, förändringar som utspelas inom yrkesliv, familj, sexualitet, invävda i varandra. Den offentliga sektorns expansion bygger till stor del på att kvinnor blir yrkesarbetande på alla nivåer, från byråkrati inom statliga verk via skolor och daghem till kommunal äldreomsorg och städning. Vidare har industrin brist på arbetskraft och öppnar portarna för kvinnor även på traditionellt "tunga" områden och i kontinuerlig skiftgång. Däremot försvinner hembiträdet, både som yrkeskategori och som livsstrategi. Kvinnors yrkesliv förväntas inte längre utgöra en transportsträcka från skolavslutning till bröllop.

I nära samband med kvinnors ändrade position i arbetslivet finns förändringar i familjemönstren. Rubriken "Par går till kungs för att få gifta sig" blev alltmer sällsynt

i dagstidningarna av flera orsaker. Sänkningen av myndighetsåldern var bara en formell orsak; här finns också en folklig attitydförändring, där en gravid kvinna inte till varje pris behövde gifta sig för att rädda ansiktet. Vidare har vi giftermålets försvagade ställning över huvud taget, med det informella samboförhållandet som accepterat alternativ. Skilsmässa behöver inte längre innebära vanära utan tvärtom befrielse.

Det finns flera sextiotalsberättelser om sexualitet. En handlar om en både allmänt folklig och specifikt kvinnlig kamp mot det kategoriska förnekandet av sexualitetens egenvärde, med Kristina Michaneks debattbok *Jungfrutro och dubbelmoral* 1962, sexualrådgivning som offentlig läsning (Inge & Sten) och det snabba accepterandet av p-pillren som hållpunkter. En kontinuitet finns bakåt till Hinke Bergegren och Elise Ottesen-Jensen. En annan berättelse är den om prövandet av yttrandefrihetens gränser, med filmskaparna Ingmar Bergman och Vilgot Sjöman som främsta namn; i kölvattnet efter dessa frigörelseprocesser kommer under andra halvan av 1960-talet nästa historia där olika fenomen är sammanflätade: sexuell folklore—pornografi—porrklubbar—prostitution.

Det finns en berättelse som handlar om ett självmedvetet bygge av en vänsterpolitisk mot/subkultur, mycket synlig i yttre handlingar som spände från självständiga organisationsformer till klädedräkt. Inom detta bygge fanns starka motsättningar som tog sig uttryck i organisatorisk splittring — den utomparlamentariska vänstern skulle kunna användas som skolexempel på binära oppositioner — men det fanns också den gemensamma upplevelsen av att vilja vara aktiva på det fält där den "progressiva" praktiken skulle projekteras. Den breda vänster rörelsen, som hade sin egentliga blomningstid under första halvan av 1970-talet, är i sin medvetenhet om och strävan att bära upp

Demonstration blev det sena 60-talets ritualiserade form för att göra sig synlig offentligt — en symbolisk tillägnan av gata och torg som offentliga rum, men också en möjlig väg in i massmedias offentlighet.

framstegsideal på tillvarons alla områden ("det privata är politiskt") en utmärkt källa till att få syn på de idékomplex som var centrala under 1960-talet.

En tydlig utlöpare av vänsterrörelsen är politiseringen av och uppbyggnaden av alternativa organisationsformer inom musik, bildkonst, skönlitteratur och teater. I symbolproduktionen görs mycket av idéströmningarna tydligt. Samtidigt uppvisar de olika konstarterna delvis olika utveckling i fråga om t.ex. utveckling till massrörelse, förhål-

landet till folkliga uttrycksformer, inflytande på de intellektuella och kommersiella fälten. Politiseringens samband med förändringar i social skiktning och därmed synen på den egna klasstillhörigheten, samt betydelsen av introduktionen av nya media är intressanta infallsvinklar.

På det fackliga området är det mest riktigt att säga att "sextiotalet" utspelades mellan 1970 och 1980. Det första årtalet får stå för gruvarbetarstrejken i malmfälten, som dramatiserade motsättningar mellan centralt

och lokalt, partipolitiskt och fackligt, samförståndsanda och maktstrukturer och gav upphov till en våg av vilda strejker och en förnyelse av den kritiska ådran inom LO, inte minst under parollen "gör facket till en kamporganisation". Det senare årtalet står för att LO-ledningen då gjorde det den fackliga oppositionsrörelsen hävdade den aldrig skulle göra: gå ut i nationell konflikt med SAF.

Den framtidsoptimism som genomsyrar moderniteten står dock inte ensam som bärare av "sextioalet". Till nedrivandet av auktoriteternas makt hör också ifrågasättandet av de nya auktoriteterna, vetenskapsmännen och ingenjörerna. Det "ekologiska uppvaknandet", med insikten om att naturresurserna inte längre är att betrakta som oändliga, går både emot industrin och den utvecklingsoptimistiska vänstern. Vidare kan det "nyandliga" intresset för meditation m.m. dels inordnas i kritiken av industri-samhället, upproret mot auktoriteter (kyrkan) och den politiska intresset för tredje världen men står samtidigt under kritik från den partipolitiska vänstern som bakåtsträvande och passiviserande.

Det finns alltså många spännande forskningsuppgifter med 1960-talet som bas att ta sig an för etnologer. Två principiella frågor av metodologisk karaktär blir då aktuella. Den första rör massmedias ställning inom etnologisk forskning. Under flera decennier har etnologer ägnat sig åt att stänga av folks radio- och tv-apparater för att dessa inte skulle störa fältarbetet. Nu måste vi ge massmedias roll i vardagslivet en högre dignitet för att inte fastna i det skrivsätt där det "genuina" lokalsamhället ställs emot det "fördärvande" storsamhället. Ingen har blivit tvingad att lyssna på radio; det är ett medium som lever tack vare att det accepterats som en självklarhet i folkligt vardagsliv. Vidare måste vi som etnologer se på massmedia som något som inte enbart speglar

och/eller påverkar vardagslivet, utan också utgör en central del av vardagslivet. Till 1960-talets viktigaste aktiviteter hörde att producera insändare, debattinlägg, radio- och tv-program och bygga upp tidskrifter och förlag, och medias roll i kulturbyggen har inte minskat sedan dess.

En annan aspekt som etnologer måste ta på allvar är att ett studium av 1960-talet ovillkorligen måste innebära ett studium av politik. I likhet med massmedia är politik ett ämne som etnologer helst har skyndat förbi — i kölvattnet efter 1968 kom visserligen ett häfte med titeln "Etnologiska aspekter på studiet av politik" (Brück 1969) men ämnet försvann snabbt från dagordningen. I den mån det förekommer inom etnologin är det i form av en i inledningskapitlet verksam halvt osynlig hand som skapar yttre strukturer för människor att agera inom, för att sedan försvinna ur framställningen. En förklaring är kanske att vi saknar verktyg för att analysera de aktiviteter som kallas "politik" vilket i sin tur beror på en ovilja att ta upp maktförhållanden och frågor om beslutsfattande. Här finns ett behov av en metodologisk debatt; hur ska vi gå till väga för att göra politiskt agerande meningsfullt ur ett etnologiskt perspektiv? I en sådan diskussion måste en mängd distinktioner renodlas: politisk makt kontra politisk debatt, politisk makt kontra avpolitisering, partipolitisering kontra förallmänneligande etc; vidare måste frågor ställas om hur makt konstitueras och hur "politik" som begrepp konstrueras. Studier av 1960-talet ger goda möjligheter att tydliggöra dessa frågor.

Litteratur

- Ambjörnsson, Ronny, 1988. *Den skötsamme arbetaren*. Stockholm: Carlssons.
- Brück, Ulla et al, 1969. Etnologiska aspekter på studiet av politik. NEFA-debat 1. København.

- Frykman, Jonas, 1981. "Pure and Rational. The Hygienic Vision: A Study of Cultural Transformation in the 1930's." I: *Ethnologia Scandinavica*, s. 36—63.
- Frykman, Jonas, 1991. "Mellan mössbränning och champagneyra." I: Frykman, J. & Löfgren, O. (red.): *Svenska vanor och ovanor*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kjellman, Gunilla, 1990. "Tvättmaskinen — teknik som lokal verklighet." I: Arvidsson, A. m.fl. (red.): *Människor och föremål. Etnologer om materiell kultur*. Stockholm: Carlssons.
- Löfgren, Orvar, 1992. "Mitt liv som konsument." I: Tigerstedt, C.; Vilkkö, A. & Roos, J. P. (red.): *Självbiografi, kultur, liv*. Stockholm: Brutus Östlings förlag Symposium.
- Löfgren, Orvar, 1993. "En generationsresa från femtiotal till åttiotal." I: Blehr, B. (red.): *Femtiotalister. Om konstruerandet av kulturella generationer*. Stockholm: Carlssons.
- Nordberg, Karin, 1987. *Märkpojarna tar makten*. Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet.
- Åström, Lissie, 1985. "Husmodern möter folkhemmet." I: Frykman, J. & Löfgren, O. (red.): *Modärna tider*. Lund: Liber.

Summary

When Did 1968 Happen?

Introduction to a Field of Research

The present article begins with a discussion of how "the Sixties" and "1968" became significant ideological concepts in public debate, used in order to contrast ideas concerning the societies of today and tomorrow. Furthermore, this article advocates that the 1960s be considered an object of critical ethnological research, which identifies and emphasizes the long-term changes in cultural patterns which constitute the dynamics of the 1950s, 60s and 70s. Two fundamental questions of a methodological nature are therewith actualized. The first concerns the mass media's place within ethnological research. As ethnologists, we must see the mass media as something which does not simply reflect and/or influence everyday life, but which also constitutes a central component of everyday life. Another question concerns the fact that a study of the 1960s unconditionally implies a study of politics, and thus questions must be posed as to how power is constituted and how "politics" as a concept is constructed.

Övers. Stephen Fruitman